

KELİMELEK-ZEHİRLER

“Türkçede Makro Mantar Adları”

Âdem Terzi

- *Ak sülümen* kırlarda yetişen neşeli bir bitki değil, çok zehirli cıva-klor bileşimidir ki (HgCl₂) iki elementin farklı oranlardaki yine zehirli başka bir bileşimi (Hg₂Cl₂) *tatlı sülümen* olarak bilinir. Bu çeldirici adlarına karşın görünüşleri lezzetli bir bitkiyi anıştırmadıklarından kazara tüketime bağlı zehirlenmeye sebep olmazlar.

Köygöçüren (Amanita phalloides) çok zehirli bir mantar türüdür ki bazı yörelerde *evcikkıran* olarak da bilinir. Bu korkutucu adlarına karşın lezzetli türdeşlerine çok benzediklerinden mantar zehirlenmelerine bağlı ölümlerin yüzde doksanından sorumludurlar.

Sülümenler bir yana, az çok zehirli ya da acı bitkilerin, maddelerin Türkçe adlandırılmasına genellikle bir ipucu yerleştirildiği söylenebilir: *danabağırtan/danakıran/kara çöpleme* (*Helleborus orientalis*), *kargabüken* (*Strychnos nux-vomica*), *kurtboğan* (*Aconitum türleri*), *Ebucehil karpuzu* (*Citrullus colocynthis*), *ağuoçu* (*Datura stramonium*), *ağıççeği* (*Nerium oleander*), *sıçanotu* (*arsenik*), *dilburan* (*Lactarius piperatus*) vs.

Bunlardan başka, *bağırtan*, *çökerten*, *bozan*, *boğan*, *kıran*, *çatlattan*, *kesen*, *delen*, *buran*, *patlatan*, *kurutan* gibi sıfatfiiller de bir adla birlikte bitkinin olumsuz bir özelliğini vurgulama işlevi yüklenebilmektedir. Yanı sıra, tadı kötü ya da aşılammamış bitki türleri için *yaban*, *dağ*, *orman*, *kır*, *çakal*, *domuz*, *hınzır*, *kurt*, *ayı*, *köpek*, *it*, *tilki*, *eşek*, *at*, *karga*, *yılan*, *fare*, *sıçan*, *şeytan*, *gâvur*, *deli*, *delice*, *acı*, *ekşi* vb. yapılar da adın başında ikaz edici tamlayanlar olarak sıklıkla kullanılmaktadır. Bu işlevi yüklenen hayvan adlarının bu kültürde kendileri de yenmeyen türlerden seçilmesi ise ilginç görünmektedir. Oysa *geyik*, *tavşan*, *civciv*, *kuzu* gibi bu kültürde yenen hayvanların adları, genellikle sofrada yer bulan bitki türlerini adlandırmak için kullanılmaktadır: *geyikdiken* (*Crataegus monogyna*), *geyik mantarı* (*Pluteus cervinus*), *deveta-*

banı (*Malva sylvestris*), *tavşanböbreği* (*Rhizopogon roseolus*), *civcivayağı* (*Cantharellus tubaeformis*), *kuzukulağı* (*Rumex acetosa*), *sığırdili* (*Hydnum repandum*), *keçiboynuzu* (*Ceratonia siliqua*) vs. Yine de kabul edilebilir bir çıkarımda bulunabilmek için bu örneklerden daha kapsamlı bir tarama gerekecektir. Burada ise konu, mantarlarla sınırlı tutulmuştur.

Tanımlanmış 2500, tanımlanamamış 30.000 kadar türle makro mantarlar açısından zengin bir bölge olan Anadolu'da zehirlilerin ayırt edilebilmesi amacıyla genellikle yukarıdakine benzer adlandırma yollarından yararlanıldığı söylenebilir. Ancak, bu adlandırmalar daha çok ağızlarında görüldüğünden ve bunlar da belli bir bölgenin mantar bilgisine dayandığından farklı bölgelerde aynı mantara farklı adlar verilebilmekte veya farklı türler için ortak adlar kullanılabilir. Bu ad karmaşası ise özellikle bölge değişikliklerinde toplayıcıları yanıltabilmektedir.

Zehirlileri ayırt edici yukarıdaki gibi yapılar dışında, Türkçe mantar adlandırmalarında daha çok biçime yönelik benzetmelerden ve renk adlarından yararlanıldığı söylenebilir. Ancak bu da karışıklığı artırmaktadır. Örneğin *sarı mantar* adı farklı bölgelerde hem *Lactarius volemus* hem *Cantharellus lutescens* için kullanılmaktadır. Benzer biçimde farklı bölgelerde hem *Lactarius piperatus* hem bazı çayır mantarı türlerine (*Agaricaceae*) *ak mantar* adı verilmektedir. *Yumurta mantarı*, *dedekülahı/dedebörkü* gibi benzetmeye dayalı adlar da yine farklı bölgelerde farklı mantarlar için kullanılabilir.

Bazı türlerin birbirine çok benzemesi ise adları farklı olsa da karıştırmaya zemin hazırlamaktadır. Özellikle bazı türler kolayca ayırt edilemeyecek kadar birbirine benzemektedir ki bunlardan birisi oldukça lezzetli iken öteki zehirli çıkabilmektedir. Söz gelimi zehirsiz bir tür olan *ekşimemed* (*Gyromitra gigas*) ile uzun vadede böbrekleri tahrip eden *kuzugöbeğiyesi* (*Gyromitra esculenta*) arasındaki fark sadece ilkinin sapının daha küt olmasındadır. Lezzetli çayır mantarlarının zehirli bir türü (*Agaricus xanthoderma*) berelendiğinde veya çizildiğinde şapkasının sararmasıyla ancak ayırt edilebilir. *Cincile mantarı* (*Calocybe gambosa*) ile aynı yer ve zamanlarda yetişen ve *sahte cincile* (*Entoloma sinuatum*) adı verilen türün farkı, lamel renklerindedir. Adı üzerinde, kesildiğinde sütü sarıya dönen *sarıdamla* mantarının (*Lactarius chrysorrheus*) çok beğenilen *kanlıca* türleriyle karıştırılmaması bu renk değişimi gözlemine bağlıdır. Lezzetli *elik mantarını* (*Russula aurea*) zehirli benzer başka bir *Russula* türünden ayıran da renginin daha mat olmasıdır ki ikincisi göz alıcı parlaklığıyla oldukça çeldiricidir. Halüsinojenik *sinek mantarını* (*Amanita muscaria*) lez-

zetli *imparator mantarından* (*Amanita caesarea*) ayırırsa ilkinin şapka üzeri benekleridir ki bunlar yağmur, rüzgâr vs. etkisiyle döküldüğünde iki tür kolayca karıştırılabilmektedir. Çok az bir miktarı bir yetişkini öldürebilecek zehre sahip *köygöçüren* (*Amanita phalloides*) ile lezzetli meşe mantarını (*Amanita vaginata*) ayıran ilkinin sapında halka bulundurmasıdır.

Yanı sıra; mutfak değeri yüksek *çintar*, *melki*, *göbek*, *tirmit* gibi kimi mantarların adları bazı bölgelerde genel olarak “mantar” anlamında da kullanılabilenekte, bu durum da yanlış mantarların tüketilmesi açısından yanıltıcı olabilmektedir.

Karışıklığın başka bir sebebi de yenmeyen mantarlara ağızlarda bir ad verilmemesi ya da hepsinin *kel mantar*, *ayı mantarı*, *kaypak mantar* gibi üst başlıklarda toplanmasıdır. Bu aynı zamanda mutfak değeri yüksek mantarların gerektiği gibi değerlendirilmemesine yol açmaktadır. Söz gelimi birçok yörede *ayı mantarı*, *ayıtabanı*, *ayuca* (*Boletaceae ailesi*) adları verilen ve değerlendirilmeyen grup içinde, mutfak değeri en yüksek mantarlar yer almaktadır ki bunlar bazı yörelerde *fesleğen mantarı*, *çörek mantarı*, *hanımeli*, *pestik* adlarıyla bilinip tüketilmektedir.

Lezzetli mantarların tanınıp değerlendirilmesi konusunda yazı dili daha daraltıcı görünümündedir ki kültür mantarları dışında kalan bütün mantarların *yabani mantar* biçiminde adlandırılması birçok değerli mantar türünü de içine

alan olumsuz bir algı oluşturmaktadır. Oysa bunlar için *doğal mantar* ifadesini kullanmak bu algıyı kıracakken aksine son dönemlerde *vahşi mantar* adlandırması görülmeye başlanmıştır. Bu sıfat da yukarıda değinilen türden bir ipucu olarak olumsuz algıya *yabani* sözünden daha yatkındır.

Yazı dili araçları olan basın yayın organlarında da durum çok farklı değil. Mantarlarla ilgili haber vb. yazıların çoğunda paylaşılan fotoğraf ile mantar adlandırması uyuşmadığı gibi mantar tüketimiyle ilgili verilen bilgiler de yanlış çıkabilmektedir.

Buna göre basında mantarlarla ilgili çıkan haberler iki grupta toplanabilir. İlki dünya

çapında yüksek değer taşıdığı ya da kimi ciddi hastalıklara iyi geldiği söylenen mantarların bulunduğuna yönelik haberlerdir. Buna genellikle “ölümsüzlük mantarı” (*Reishi* mantarları) konu olmaktadır. Oysa bu mantar neredeyse her ağaç kökünde bulunabilmektedir. İkincisi zehirlenme haberleridir ki mantar zehirlenmesine bağlı ölümler çok yüksek olmadığı hâlde haberlerin işleniş biçimi *mantar* sözünü *zehir* sözüyle özdeş kılmaktadır. Bu iki haber türü dışında mantar zenginliğine değinen, doğru ve doyurucu yazılar görmek kolay olmaktadır.

Aynı eleştiri yazı dili sözlüklerine de getirilebilir. Doğadaki mantar zenginliği ve bunların Türkçede işleniş sözlüklerimizde yeterince yer bulamadığı gibi kimi yazı dili sözlüklerinde yer alan birkaç mantar adında bile yanlışlık yapıldığı görülmektedir.

Ad karmaşasının yanı sıra kimi yanlış bilgilerin de mantar zehirlenmelerinde payı olduğu söylenebilir. *Hayvanların yediği mantarlar zehirsizdir, sirkeli suyla kaynatılınca mantarın zehri gider, gümüş kaşığı karartmayan mantarlar zehirsizdir, yoğurtla yenen mantar zehirlemez, ağaçta büyüyen mantarlar zehirlemez* gibi. Söz gelimi, bir zehirlenme haberinde görüşüne başvurulmuş bölge sakininin ifadesi şöyleydi: “*Zehirli mantar türleri, toprağın derininden gelerek ortaya çıkar. Zehirsiz olan ise toprak yarıp çıkmaz.*”¹

Oysa *köygöçüren* gibi en zehirli mantarları da kimi böcekler yiyebilmektedir. Bu bakımdan, zehirli mantarı ayırt etmek için mantarları iyi tanımaktan başka geçerli bir yöntem bulunmamaktadır. Yine de çok iyi bilinmiyorsa berelendiğinde renk değiştiren, bir zarf (yumurta) içinde gelişen, sapında bir halka (yüzük) barındıran ve şapka altı ile üstü aynı renkte olan mantarlardan uzak durmak büyük oranda hayat kurtaracaktır; zira *köygöçüren* bunlardan ikisine sahiptir.

Bu yıl oldukça verimli geçen şu güzel mantar mevsiminde *köygöçürenler* de her zamankinden fazla. Bununla ilgili uzmanların genel uyarılarından başka şöyle bir haber de vardı basın yayın araçlarında: “... *mantar uzmanı Jilber Barutçıyan'ın yaptığı bir sosyal medya paylaşımı dikkatleri çekti. 29 Ekim akşamı İstanbul Belgrad Ormanı'nda son derece öldürücü olan ve köygöçüren mantarı olarak bilinen bir mantar türüyle karşılaşan Barutçıyan, ertesi gün mantarların koparılmış olduğunu fark etti. Onlarca*

1 <https://milliyet.com.tr> / 7 Aralık 2019

kişinin ölümüne sebep olacak kadar mantarın ortada olmadığını söyleyen uzman, vatandaşları yememeleri konusunda uyardı.”²

Sosyal medyada ve basın yayın organlarında dolanan bu uyarıdan üç gün sonra ise köygöçürenleri kimin topladığı anlaşıldı. Düzce Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıbbi Farmakoloji Ana Bilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Ertuğrul Kaya, bunları kendisinin topladığını açıkladı: “Köygöçüren mantarının toksinine karşı panzehir arama çalışmaları yapmaktayız. Bu amaçla hücre kültürü çalışmalarında kullanılmak üzere toksine ihtiyaç duyuyoruz... Asıl araştırma amacım, bu mantarın tam tedavisini sağlayacak panzehri bulmak. Bundan yaklaşık 25 sene önce, hastane acil servisine 4 kişilik bir aile mantar zehirlenmesi şüphesi ile başvurmuştu. 2 çocuk ve anne-baba olarak hepsi köygöçüren mantarını yemişlerdi. 1 hafta tedavileri devam etti ve sonunda ne yazık ki tüm aileyi kaybettik. Ben o günden beri bu mantarın panzehrini bulmaya ahdettim...”³

Mantar zehirlerine karşı panzehrin bulunması önemli bir zenginliğin değerlendirilmesine büyük katkı sağlayacaktır elbet. Şu aşamada ise sosyal medyada oluşturulan mantarsever gruplarının, farklı bölgelerde düzenlenen mantar turlarının sayısı artma eğilimde. Bu alanlarda ilkin mantarları tanımak hedeflenirse de bu hedefe varmak üzere onları öncelikle değişmez adlar altında sınıflama gayreti sarf ediliyor. Bu da sonuçta ağızlardaki ad zenginliğinin süzülerek yazı diline yansımaları anlamına geliyor.

Fotoğraflar:

1. Fesleğen/çörek mantarı (*Boletus edulis*) - Ballıbaba Dağı/Daday
2. Yılankafesi/yılanodası (*Clathrus rober*) - Fethiye Köyü/İzmit
3. Şeytan mantarı (*Rubroboletus satanas*) - Yedigöller/Bolu
4. Köygöçüren/evcikkıran (*Amanita phalloides*) - Ağva

Kaynaklar

Acar, Ergun, “Kastamonu ve Yöresi Ağızlarında Mantar Adları”, *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, Ankara 2018, S 9, C 4, s. 177-228.

Barutçıyan, Jilber, *Makro Mantarlar*, *Ginko Bilim Yayınları*, İstanbul 2021.

Baytop, Turan, *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

Erdem, Yakup, *Mantar Avcısının El Kitabı*, Bafra Ofset, Samsun 2018.

2 <https://www.hurriyet.com.tr/> / 3 Kasım 2021

3 <https://www.hurriyet.com.tr/> / 6 Kasım 2021